

Ansvarstagande och normativ teori¹

AV MATS LUNDSTRÖM

Problemställning

I sin föreläsning till minnet av Auguste Comte sa Isaiah Berlin om Ödestron: "Den är ett av de stora *alibin* som åberopas av dem som inte kan och inte vill se den mänskliga ansvarighetens fakta i ansiktet – tillvaron av en begränsad, men inte desto mindre verklig sfär av mänsklig frihet . . ."²

Ödestron är, enligt Berlin, ett bedrägligt sätt att fransäga sig ansvar. Kritiken riktar sig emot alla former av teleologiska historieteorier, i första hand marxismen.

Flykten från ansvar är också ett tema i Poppers kritik av marxismen:

"Historicist metaphysics are apt to *relieve* men from the strain of *responsibilities*. If you know what things are bound to happen whatever you do, then you *feel free* to give up the fight against them."³ (Min kursiv.)

Den underförstådda tanken hos Berlin och Popper är att det som begränsar individens frihet, begränsar individens ansvar. Eller mer exakt uttryckt: Antaganden som begränsar *upplevelsen* av frihet, begränsar *upplevelsen* av ansvar.

Poppers och Berlins kritik av marxismen kan sägas bygga på ett specialfall av ett mer generellt analysmönster, som kan åskådliggöras i nedanstående figur.

Idé → Ansvarstagande för händelsen H

Pilen betecknar en logisk relation och uttrycken på båda sidor om pilen betecknar vissa föreställningar hos en viss aktör. Schemat kan utläsas på följande sätt: Om en viss aktör A tror på idén I kan han ta/inte ta ansvar för händelsen H.

Den enkla logiken i Berlins och Poppers analys av marxismen kan enligt detta schema beskrivas på följande sätt:

Determinism → Icke ansvarstagande för samhällets utveckling.

Om aktören A har en deterministisk historieuppfattning, kan han inte ta ansvar för samhällets utveckling.⁴ Denna iakttagelse leder sedan fram till ett slags funktionalistisk förklaring till varför A, dvs marxisten, har denna historieuppfattning: A har ett psykologiskt behov av att minimera sitt ansvarstagande.⁵

Analysen förutsätter en definition av begreppet 'ansvarstagande' och en föreställning om vad rationella aktörer tar ansvar för givet denna definition. En underförstådd premiss tycks vara att en rationell aktör inte tar ansvar för händelser som han inte tror sig kunna påverka. Vi kan således urskilja en dimension i begreppet 'ansvarstagande' som förutsätts: upplevd makt, dvs upplevd möjlighet att ge upphov till vissa händelser.⁶

Graden av upplevd determinism handlar om graden av upplevd makt. Men det finns naturligtvis andra typer av föreställningar som bestämmer graden av upplevd makt; föreställningar som därmed också påverkar det möjliga ansvarstagandet. Kritiken mot den teleologiska historieteorin gäller, djupare sett, det bedrägliga begränsandet av utrymmet för rationella handlingar över huvudtaget; den ger aktören en falsk förevändning att slippa välja.

Alla teorier som antar givna begränsningar i politikens möjligheter, reducerar det möjliga ansvarstagandet. Många ser i den klassiska liberalismens tes om "den osynliga handen" samma teleologiska element som i marxismens historieteori.⁷ Tanken är att både marxismens och liberalismens bygger på en utvecklingsoptimism, som innebär att det önskvärda uppstår som en bieffekt av mänskligt handlande; en utvecklingsoptimism som reducerar ansvarstagandet för den ideala ordningen.

Alla verklighetsuppfattningar (oberoende av om de är sanna) begränsar i olika grad utrymmet för rationella handlingar och därmed det möjliga ansvarstagandet. Frågan är om det finns andra typer av föreställningar, än de som handlar om

objektiva begränsningar i handlingsutrymmet, som bestämmer det möjliga ansvarstagandet. Vilket teoretiskt förhållande råder mellan *normativa* teorier och ansvarstagande? Kan även normativa teorier, logiskt sett, fungera som en restriktion för handlingsutrymmet och, därmed, som ett "alibi" för fransägande av ansvar? För att besvara denna fråga måste vi gå vidare till en mer utförlig analys av begreppet 'ansvar'.

Ansvarsbegreppet

Enligt Svensk Ordbok innebär ansvar "Skyldighet att se till att viss verksamhet fungerar och att ta konsekvenserna om inte så sker".⁸ Denna definition pekar ut två element i ansvarsbegreppet: skyldighet och -påföljd. Dessa element är dock varken nödvändiga eller tillräckliga beståndsdelar i ansvarsbegreppet, så som det används.

Ansvar kan innebära skyldighet att utföra en viss uppgift, utan att man riskerar påföljd. Man kan också hållas ansvarig utan att man har skyldighet att utföra en viss uppgift. Herbert J. Spiro skiljer mellan tre typer av ansvar:⁹

1. *Kausalt ansvar*. En person P har ett kausalt ansvar för händelsen H, om P genom sitt beteende har orsakat H. Kausalt ansvar förutsätter inte intentionalitet. Ansvaret föreligger oberoende av om P avsåg att ge upphov till H. Avgörande för kausalt ansvar är om P:s beteende (ej nödvändigtvis handlingar) kan betecknas som en orsak till H.¹⁰

2. *Påföljdsansvar*. P har ett påföljdsansvar för H om P skall stå till svars för H (inför sig själv eller någon annan aktör). Påföljdsansvar innebär att H relateras till en bedömningsgrund, t ex ett normsystem som P själv eller någon annan aktör formulerar. Påföljden kan vara negativ eller positiv.

3. *Uppgiftsansvar*. P har ett uppgiftsansvar för händelsen H, om P åläggs att handla så att H inträffar. (Som handling räknas också avsiktlig underlåtenhet.) Uppgiftsansvar förutsätter att en aktör föreskriver att P bör producera H. Detta föreskrivande kan ske utifrån ett regelsystem. Om regelsystemet är etiskt eller juridiskt, kan uppgiftsansvaret kallas *pliktansvar*.

Dessa typer av ansvar, som är analytiskt åtskilda, kan i det konkreta fallet sammanfalla eller inte sammanfalla.¹¹ Ofta sammanfaller de. I Svensk Ordboks definition betyder "ansvar" uppgiftsansvar, vilket innebär ett potentiellt kausalt ansvar

och påföljdsansvar.

En distinktion kan göras mellan ansvar *ex ante* och ansvar *ex post*, med avseende på tidpunkten för H.¹² Kausalt ansvar kan bara föreligga *ex post*. Uppgiftsansvar gäller *ex ante*, medan påföljdsansvar kan gälla *ex ante* och *ex post*.¹³

Juridiskt ansvar är en form av påföljdsansvar reglerat i gällande lag. Ofta grundas påföljdsansvaret på ett pliktansvar, som i sin tur grundas på ett möjligt kausalt ansvar. Juridiskt ansvar kan dock utdömas utan kausalt ansvar. Då föreligger sk strikt juridiskt ansvar.¹⁴

Juridiskt ansvar bör skiljas från *moraliskt ansvar*. Juridiskt ansvar kan föreligga utan att moraliskt ansvar föreligger. Moraliskt ansvar definieras ofta i termer av intentionalitet. En person P anses vara moraliskt ansvarig för händelsen H om och endast om han förorsakade H avsiktligt och frivilligt.¹⁵

En evig fråga bland moralfilosofer är om moraliskt ansvar är förenligt med determinism. Utilitarister, t ex G E Moore, hävdar att determinism inte upphäver moraliskt ansvar för valet av handling.¹⁶ Det avgörande är inte, enligt detta synsätt, om aktören kunde ha handlat annorlunda, utan om aktören kunde ha handlat annorlunda om han hade valt att handla annorlunda.¹⁷

Pliktetiker, t ex Kant, hävdar i regel att determinism är oförenlig med moraliskt ansvar. Individens autonomi är förutsättning för och medför moraliskt ansvar. Poppers kritik av marxismen bygger på Kants autonomidoktrin. Denna doktrin säger två saker. Dels att vi har en fri vilja som kausalt bestäms av sig själv, dels att det inte finns någon moralisk auktoritet som står över människans eget samvete.¹⁸ Kant genomförde en "kopernikansk revolution" inom etiken hävdar Popper; "He humanized ethics, as he had humanized science."¹⁹

Ett annat problem inom moralfilosofi är om moraliskt ansvar är en förutsättning för straffskyldighet (påföljdsansvar). Utilitarister, t ex Bentham, hävdar att utdelandet av straff bör följa samma moraliska princip som alla andra handlingar, dvs straff bör utdelas om det leder till ökad välfärd. Den straffades skuld betraktas som en metafysisk och irrelevant fråga.²⁰ Deontologer, däremot, hävdar att moraliskt ansvar är en förutsättning för påföljd. För Kant var sannelaget och motivet avgörande; endast den som handlar medvetet orätt kan anses bära moralisk skuld.²¹

Politiskt ansvar utkrävs enligt mycket vaga och svårdefinierade principer.²² Ofta är det fråga om

ett rent påföljdsansvar, som inte behöver grundas i något kausalt ansvar. Ansvaret utdöms inte sål- lan under tryck av tillfälliga politiska stämning- lägen. Ofta är taktiska överväganden hos dem som utkräver ansvar mer avgörande än den fak- tiska skulden hos den som ställs till ansvar. Poli- tiskt ansvar kan grundas på en informell eller for- mell regel. Även om det utdöms oberoende av faktiskt kausalt ansvar, hävdas ofta (som ett argu- ment) att kausalt ansvar föreligger.²³

Termen "ansvar" förekommer också i adjekti- vet "ansvarsfull", som betecknar ett personligt karaktärsdrag. En ansvarsfull person tänker noga igenom sina beslut och är mån om att ta det an- svar som han själv eller någon annan ålägger ho- nom. En ansvarsfull person tar ofta ett *delibera- tivt ansvar* för sina beslut.²⁴

Trots att termen "ansvar" är vag och värdelad- dad förutsätter dess användande i allmänhet två saker. För det första att det finns en rationell aktör som kan utföra frivilliga målinriktade hand- lingar. För det andra att dessa handlingar utsätts för en kritisk bedömning enligt en norm eller ett krav.²⁵

Ansvar kan delas in i två kategorier med av- seende vem som föreskriver (och bedömer) hand- lingen. Ansvaret kan sägas vara *externt* om det är någon annan än individen själv som föreskriver och bedömer handlingen. Juridiskt ansvar är en form av externt ansvar. Om det är aktören själv som föreskriver och kritiskt bedömer handlingen kan ansvaret sägas vara *internt*.²⁶ (Internt ansvar bör skiljas från upplevt ansvar. En aktör kan upple- va sig ha ett internt och/eller ett externt ansvar.)

Internt ansvar innebär det som vi vanligtvis kallar "ansvarstagande". Ansvarstagande kan fö- religga ex ante eller ex post. När någon säger sig ta ansvar för en händelse (ex ante) innebär detta att personen i fråga avser att utföra handlingar i syfte att ge upphov till denna händelse och att personen i fråga ställer sig själv till svars för dessa handlingar. När någon tar ansvar för en händelse ex post, kan det innebära att händelsen är en oav- siktlig (och oönskad) effekt av en handling. An- svarstagande ex ante innebär alltid tre saker. För det första att individen tror att han *kan* ge upp- hov till en händelse H, för det andra att individen *vill* ge upphov till H och för det tredje att in- dividens har ett genomtänkt *motiv* till att vilja ge upphov till H. Av dessa tre villkor följer att in- dividens (om han är rationell) utför en handling i syfte att ge upphov till H och ställer sig till svars för H. Om det är så att något av dessa villkor inte

är uppfyllt, är det knappast förenligt med vanligt språkbruk att säga att individen tar ansvar för H (ex ante).

Ansvarstagande kan vidare delas in i två kate- gorier med avseende på aktörens upplevelse av kontroll över händelsen. Om aktören tror sig kunna skapa tillräckliga betingelser för H, kan detta betecknas som positivt ansvarstagande. Om aktören endast tror sig kunna skapa nödvändiga betingelser för H, betecknas detta som negativt ansvarstagande. I det förra fallet kan P skapa H, i det senare kan P bara omöjliggöra H.

I den här uppsatsen skall endast ansvarstagan- de i bemärkelsen *positivt ansvarstagande ex ante* behandlas.

Positivt ansvarstagande ex ante kan mer utför- ligt definieras på följande sätt:²⁷

En person P tar ansvar för en händelse H om och endast om:

- (i) P tror att han kan åstadkomma H och icke-H.
- (ii) P vill åstadkomma H.
- (iii) P har ett motiv till att åstadkomma H.

Eftersom ansvarstagande ex ante förutsätter in- tentionalitet, kan de händelser som ansvarstagan- det gäller betecknas som *finala händelser*, dvs händelser som antas vara avsedda effekter av må- linriktade handlingar. (Som påpekats är avsikt- liga underlåtelser en form av målinriktad hand- ling.) *Omfattningen* av ansvarstagandet kan be- traktas som en funktion av antalet finala händelser som ansvarstagandet gäller. *Arten* av ansvarstagande bestäms av vilken typ av motiv som åberopas. Om motivet är moraliskt (till skill- nad från amoraliskt) är ansvarstagandet mora- liskt.²⁸

Politiska ideologier kan undersökas med av- seende på vilket moraliskt ansvar en aktör tar på sig givet att han vill handla på det sätt, och utifrån de motiv, som ideologin föreskriver. Syftet med en sådan analys kan vara analytiskt, hermeun- tiskt eller normativt. Man kan försöka klarlägga det teoretiska sambandet mellan idéer och an- svarstagande: att man kan försöka nå en djupare förståelse för aktörer som åberopar en viss ideo- logi eller en mer nyanserad normativ bedömning av de handlingar som en aktör utför utifrån en viss ideologi. Analysen kan ske genom att man undersöker olika typer av grundantaganden (nor- mativa och faktuelle) som fungerar som logiska och psykologiska restriktioner för det möjliga ansvarstagandet. Determinism, t ex, är en typ av

grundantagande som begränsar det möjliga ansvarstagandet. Detta antagande handlar om dimensionen "Kan" (punkt (i) definitionen ovan). Eftersom begreppet 'ansvarstagande' antas vara uppbyggt av två andra dimensioner, måste det finnas andra typer av grundantaganden som påverkar det möjliga ansvarstagandet. Det faktum att aktören tror sig kunna ge upphov till en händelse, är inte ett tillräckligt villkor för ansvarstagande (*ex ante*); aktören måste också ha en värdering som gör händelsen normativt relevant. Om aktörens värdering utgår från en generell norm, kan dimensionen "Vill" sägas handla om aktörens normativa teori.

I det följande skall endast frågan om normativa teories konsekvenser för aktörens ansvarstagande behandlas. Med normativ teori avses här en teori som behandlar två frågor: 1. Vad har ett moraliskt värde i sig? 2. Vilka handlingar är moraliskt riktiga?

Om vi återvänder till det ursprungliga analys-schemat kan frågeställningen i denna uppsats illustreras på följande sätt:

Normativ teori → Ansvarstagande för händelsen H?

Enligt definitionen av ansvarstagande tar man ansvar för specifika *händelser*. En abstrakt normativ teori anger inte vilka konkreta händelser som har ett värde. Men genom att jämföra vilken *typ* av händelser olika normativa teorier tillskriver ett egenvärde, kan man jämföra vilken grad av presumtivt ansvarstagande som teorin föreskriver. Det som antas bestämma graden av ansvarstagande är mängden av finala händelser som en teori ålägger en politisk aktör att producera. Genom att en normativ teori anger intrincikala värden bestämmer den, indirekt, vilka händelser som får ett instrumentellt värde. Teorin medför därför ett ansvarstagande både för händelser som har ett värde som medel och händelser som har ett värde i sig.

För tydlighetens skull bör det påpekas att analysen inte gäller politiskt eller juridiskt ansvar, utan endast den form av ansvar som anges i definitionen ovan. Ansvarstagandet kan i och för sig innebära att juridiska normer utformas som skapar politisk och juridiskt ansvar. Men det är ansvarstagande utifrån den normativa teorin som är det primära. Analysen avser aktörens *interna pliktansvar ex ante* i egenskap av politisk makthavare, som handlar utifrån en viss normativ teori.

Den politiska maktens form och ursprung påverkar inte analysen; aktören kan vara en upplyst despot eller ett demokratiskt valt parlament. Det är maktutövning utifrån en abstrakt idé som analyseras.²⁹

En mycket förenklad klassificering av normativa politiska teorier görs. Följande typer av teorier kommer att analyseras.

1. Rättighetsteorier.
2. Resursteorier.
3. Utilitaristiska teorier.

Rättighetsteorier

Gemensamt för teorier som benämns rättighetsteorier är att det värde som förespråkas kallas en "rättighet" och att detta värde skall fördelas utifrån universella principer. Det substantiella innehållet olika rättighetsteorier varierar avsevärt. En rättighetsteori kan definieras genom att man undersöks hur den besvarar följande frågor:

1. Vari består en rättighet?
2. Vilken status har en rättighet i förhållande till andra värden?
3. Vilken typ av etiskt argument legitimerar en rättighet?

Den första frågan delar in rättighetsteorier i två typer. De som definierar rättigheten som frånvaro av tvång och de som definierar rättigheter i termer av tillgång till vissa nyttigheter. Den förra förespråkar en negativ rättighet, de senare en positiv rättighet. Sk "medborgerliga fri- och rättigheter", tex yttrandefrihet, religionsfrihet och personlig rörelsefrihet är exempel på negativa rättigheter. Sociala rättigheter, som tex rätt till utbildning, sjukvård etc, är exempel på positiva rättigheter.³⁰

Jeremy Waldron skiljer mellan "Interest theories of Rights" och "Choice Theories of Rights".³¹ De förra motsvaras av positiva rättighetsteorier; rättigheten består i att få tillgång till nyttigheter som man anses ha ett grundläggande intresse av. De senare motsvaras av negativa rättigheter; rättigheten definieras i termer av rätt att välja fritt. I det ena fallet innebär rättigheten ett *krav* på politiska åtgärder, i det andra fallet är rättigheten en *restriktion* för politiska åtgärder.

Begreppet 'plikt' kan betraktas som ett logiskt korrelat till begreppet 'rättighet'.³² Plikten bestäms av vilken typ av rättigheter som gäller. I en positiv rättighetsteori påbjuds en plikt för någon

att utföra en handling som tillgodoser individens rättighet. I en negativ rättighetsteori påbjuds en plikt att avstå från handlingar som kränker individens rättigheter.

Den andra frågan gäller rättighetens vikt gentemot andra värden, t ex välfärd eller andra rättigheter. Om rättigheter anses ha ett instrumentellt värde för att maximera ett annat värde, blir det en empirisk fråga om de bör upphävas. Även om rättigheter ges ett värde i sig kan de upphävas, om de befinner sig under en annan rättighet i en lexikalisk ordning.³³ Ett tredje sätt att definiera en rättighets status, är att betrakta den som en *absolut* restriktion för realiserandet av andra värden; den är ett hinder i samma mening som tyngdlagen. Därmed utesluts ett upphävande av rättigheten i varje handlingskalkyl. Robert Nozick företräder denna syn på rättigheter.³⁴

Den tredje frågan handlar om etiska argument för en rättighet. Det finns i princip två typer av moral som kan legitimera en rättighet; deontologisk och telologisk. En deontologisk rättighetsteori åberopar handlingsprinciper som har ett moraliskt värde i sig, oberoende av handlingens konsekvenser. En teleologisk rättighetsteori legitimerar rättigheten utifrån konsekvensen av dess efterlevnad, t ex välfärd eller en idé om det goda livet.

Svaren på dessa tre frågor är naturligtvis inte oberoende av varandra. Det som i grunden bestämmer utformningen av en rättighetsteori är den etiska grundvalen, närmare bestämt dess värde-teori. Utgår den från en idé om det goda eller formuleras den oberoende av en idé om det goda? Om den grundas på en teleologisk etik legitimerar den rättigheten i termer av en idé om det goda. Rättigheten antas innebära eller leda till att det goda uppnås. Om rättigheterna legitimeras utifrån en deontologisk etik definieras de oberoende av en idé om det goda.

En deontologisk rättighetsteori blir med nödvändighet negativ. Med termen "rättighetsteori" förstås vanligtvis en teori av detta slag.³⁵ Det mest kända exemplet på en deontologisk rättighetsteori har formulerats av Nozick.³⁶ I det följande kommer, för enkelhetens skull, endast denna rättighetsteori att behandlas.

Enkelt uttryckt går Nozicks' teori ut på att visa att ett visst socialt tillstånd (fördelning av nyttigheter) är moraliskt legitimt om det har uppstått utan att någon individs rättighet har kränkts. Det är proceduren som är rättvis; effekten av proceduren är varken rättvis eller orättvis. Nozicks

rättighetsteori, handlar, liksom Lockes, om rätten till privat egendom. Tre principer anges:

1. Principen om förvärv av egendom.
2. Principen om överföring av egendom.
3. Principen om korrigerande av orättvist innehav av egendom.³⁷

Dessa rättighetsprinciper fungerar som "moral side constraints".³⁸ De avgränsar "an area in a moral space around an individual" som inte får beträdas utan kompensation.³⁹ Detta innebär helt naturligt att statsmaktens ansvarstagande begränsas. Statsmaktens uppgift är endast att fysiskt garantera att innehav av egendom är rättvis i procedural mening. Ett ansvarstagande för att nyttigheterna fördelas eller utnyttjas på ett visst sätt, skulle medföra att statsmakten kränker vissa individers rättigheter.

Alla detaljer i Nozicks rättviseteori skall inte behandlas här. (Huvuddragen förutsätts vara kända av läsaren.) Jag skall begränsa mig till att försöka lyfta fram de grundantaganden som innebär att ansvarstagandet begränsas.

Nozicks teori kan ses som en tillämpning av Kants pliktetik.⁴⁰ Det enda som har moraliskt värde, enligt Kant, är *handlingar* som följer den moraliska plikten. Grunden för plikten är det "kategoriska imperativet".⁴¹ Enligt Kant är det handlingen i sig som har ett moraliskt värde, inte konsekvensen av handlingen. Följaktligen tas endast ett moraliskt ansvar för handlingen.⁴² På ett analogt sätt gäller statsmaktens antagande (ex ante) i Nozicks teori endast procedurer, inte effekter av procedurer.

Ur en kantiansk moralfilosofi härleds en typ av liberalism som om ofta kallas "rättighetsliberalism". Statsmaktens funktion – och ansvarstagande – begränsas till att garantera individens negativa frihet. Frihet innebär för Kant att handla enligt lagar som bygger på en konstitution formulerad i enlighet med det kategoriska imperativet.⁴³ Nozicks argument för att statsmakten är bunden av "moral side constraints" bygger på en kantiansk konstitutionalism, som i sin tur är härledd ur en deontologisk etik.⁴⁴

Grunden för en deontologisk rättighetsteori är att varje individ är moraliskt autonom. Detta betyder två saker. För det första att individen har en fri vilja och är ansvarig för sina handlingar. För det andra att varje individ är "creators of their own moral worlds",⁴⁵ d v s det goda kan endast definieras och genomföras av individen själv.

Alla former av deontologisk rättighetsteori förutsätter en viss konception av begreppet 'individ'. Individer är "separata" i den meningen att det moraliska värdet av deras livsprojekt inte kan jämföras. Det finns inget kollektivt moraliskt värde som kan härledas ur enskilda individers uppfattning om det goda.⁴⁶ Individers nyttofunktioner är inkommensurabla. Detta innebär att en viss fördelning av nyttigheter inte kan ha moralisk prioritet före en annan. Ett visst socialt tillstånd kan inte föredras moraliskt framför ett annat, givet att inga rättigheter har kränkts i något av dem.

Deontologisk rättighetsteori stadgar statsmaktens neutralitet i förhållande till olika uppfattningar om det goda. Distinktionen mellan det "rättvisa" och det "goda" är grundläggande för deontologisk rättviseteori. 'Rättvisa' avser överföring av nyttigheter, 'det goda' avser målet för utnyttjandet av dessa nyttigheter. Statsmakten tar ansvar för procedural rättvisa; inte för realiserandet av det goda. Ingen politisk åtgärd får genomföras eller rättfärdigas därför att den understödjer vissa ideal eller underlättar för vissa individer att genomföra sina ideal.⁴⁷ Begränsningen i ansvarstagandet grundas på ett antagande om begränsning av den moraliska kunskapen; idén om det goda är helt individuell och oåtkomlig för en politisk aktör. Att genom kollektiva beslut tvinga den enskilde individen att delta i genomförandet av en viss uppfattning om de goda (tex majoritetens), är att använda individer som medel, vilket strider emot det kategoriska imperativet.

Den deontologiska rättighetsteorins begränsade ansvarstagande grundas naturligtvis inte på en moralisk likgiltighet – tvärtom. Begränsningen i ansvarstagandet grundas på ett strikt iakttagande av en moral som gör ett utvidgat ansvarstagande omoraliskt.⁴⁸

Resursteorier

Det som här kallas resursteorier är en typ av normativ teori som tidigare definierats som positiv rättighetsteori, dvs en teori som tillskriver individen rätt till vissa resurser. Enkelt uttryckt går en resursteori ut på individen har rätt att förfoga över vissa nyttigheter, som är nödvändiga för att realisera sin uppfattning om det goda livet. Statsmakten har följaktligen ett ansvar för att tilldela individen dessa resurser.

En resursteori bygger på en kombination av deontologisk och teleologisk legitimering av rät-

tigheter. Rättvisa definieras inte enbart i termer av en procedur, utan också i termer av en fördelning och en möjlighet till utnyttjande av vissa nyttigheter. Detta innebär ett större mått av ansvarstagande i jämförelse med en strikt deontologisk rättighetsteori.

Olika typer av resursteorier har formulerats av flera namnkunniga politiska filosofer, t ex Rawls (1973), Dworkin (1977), Weale (1983) och Sen (1982, 1985a). För enkelhetens skull behandlas här endast Rawls' "Theory of Justice".⁴⁹

Utgångspunkten för Rawls är att en teori om rättvisa är en fråga om rationalitet. Principerna för det rättvisa samhället formuleras av rationella aktörer i en hypotetisk kontraktssituation bakom "okunnighetens slöja". Rawls' härledning av sin rättviseteori skall inte behandlas här. Den intressanta frågan är istället vilket mått av ansvarstagande som faller på statsmakten i ett samhälle som bygger på Rawls' rättvisepinciper.

Rawls delar i väsentliga avseenden Kants deontologiska moralfilosofi.⁵⁰ Grundläggande är konceptionen av individen som ett moraliskt autonomt subjekt. Den "moraliska personligheten" kännetecknas av två egenskaper, skriver Rawls.⁵¹ Dels av förmågan att formulera en idé om det goda, dels av känslan för rättvisa. Men till skillnad från en strikt deontologisk moralfilosof kan inte Rawls upprätthålla den analytiska åtskillnaden mellan det goda och det rättvisa; det rättvisa definieras utifrån en viss idé om det goda (den "tunna teorin om det goda").⁵²

Rawls härleder, till skillnad från Nozick (och Kant) en princip om en *fördelning* av vissa nyttigheter ur principen om rättvisa. Dessa nyttigheter kallar Rawls "primära nyttigheter". Kravet på distributiv, och inte bara procedural, rättvisa bygger på en positiv autonomidoktrin. Rättvisa består i en rättvis fördelning av *faktiska* möjligheter att realisera det goda, vilket Rawls antar motsvaras av en viss fördelning av "primära nyttigheter".⁵³ I begreppet 'primära nyttigheter' ingår individuella fri- och rättigheter, rätten att inneha offentliga maktpositioner och rätten till sociala och materiella nyttigheter som t ex sjukvård, utbildning, inkomst; allt som har ett instrumentellt värde i förhållanden till individens möjlighet att realisera sin uppfattning om det goda – även "the social basis of self-respekt". Rättvisa är för Rawls en fråga om *både* procedurer och en fördelning av faktiska resurser.

Rawls anger två rättvisepinciper. Den första säger att varje medborgare skall ha lika rätt till

det mest omfattande system av grundläggande fri- och rättigheter som är förenligt med ett likadant system för alla andra. Den andra (ojämlikhetsprincipen) säger att ojämlikhet med avseende på 'primära nyttigheter' (utom med avseende på de som berörs i den första principen) är legitim endast om den (a) är till fördel för de sämst ställda och om den (b) följer av innehav av offentliga maktpositioner som är öppna för alla.⁵⁴ Den första principen har prioritet i förhållande till den andra och i den andra har (b) prioritet i förhållande till (a).

Den första principen avser procedurall rättvisa och överensstämmer med en kantiansk uppfattning. Men i den andra går Rawls utöver kantianismen. Här blir rättvisa en fråga om ett tillstånd, en faktisk fördelning av nyttigheter. Rawls kompletterar en deontologisk princip med en teleologisk. Detta innebär värdeteoretiska motsägelser.

Rawls rättviseteori är inte förenlig med en strikt moralisk individualism. Den "tunna teorin om det goda" förutsätter en viss kollektiv enighet om vad det goda livet består; den diskriminerar således vissa tänkbara individuella uppfattningar (de som inte förutsätter "primära nyttigheter").⁵⁵ Teorin om "primära nyttigheter" och idén om distributiv rättvisa förutsätter en partiell likhet och, därmed, en jämförbarhet mellan olika individers uppfattning om det goda. Ojämlikhetsprincipen syftar till att minimera (enligt en maximinprincip) ojämlikheten i möjligheterna att realisera det goda. Men hur kan man veta att en viss fördelning av medel att realisera det goda leder till en viss fördelning av möjligheterna att realisera det goda, om man inte kan jämföra olika individers uppfattning av det goda, vilket en strikt moralisk individualism förutsätter? Rawls är medveten om detta problem, men löser det inte. Han konstaterar bara att:

"The notion of primary goods addresses this moral and practical problem. It rests on the idea" . . . "that a *partial* similarity of citizens conceptions of the good is sufficient for political and social justice."⁵⁶

Rawls' teori innebär också ett avsteg från en strikt deontologisk teori i det att den gör vissa individer till ett *medel* för andras möjlighet att genomföra det goda. Vid en ojämlik fördelning av vissa "primära nyttigheter" bör en omfördelning ske, om det underlättar för de sämst ställda att genomföra sina ideal. Den välbeställda görs då till ett medel för den sämst ställda.⁵⁷

Vilken syn på statsmaktens ansvarstagande innebär då Rawls' rättviseteori? Enkelt uttryckt är det statsmaktens uppgift att sörja för en rättvis fördelning av "primära nyttigheter" enligt de två principerna. Det ankommer sedan på varje individ att själv ta ansvaret för genomförandet av det goda. Rawls uttrycker själv sin syn på ansvarsfördelningen mellan kollektivet och individen så här:

"This conception includes what we may call a social division of responsibility: society, the citizens as collective body, accepts the responsibility for maintaining the equal basic liberties and fair equality of opportunity, and for providing a fair share of the other primary goods for everyone within this framework, while citizens (as individuals) and associations accept the responsibility for revising and adjusting their ends and aspirations in view of the all-purpose means they can expect, given their present foreseeable situation. This division of responsibility relies on the capacity of persons to assume responsibility for their ends and to moderate the claims they make on their social institutions in accordance with the use of primary goods".⁵⁸

Rawls' teori, liksom alla resursteorier, medför ett större mått av ansvarstagande än en strikt deontologisk rättighetsteori. Ansvarstagandet omfattar inte bara negativa rättigheter, utan även individens rätt till vissa medel att realisera sin uppfattning om det goda. Rawls kombinerar procedurall och distributiv rättvisa.

Det teleologiska elementet i Rawls rättvisepprinciper är påtagligt. Den andra principen (ojämlikhetsprincipen) är teleologisk i det att den legitimerar en fördelning av "primära nyttigheter" i termer av dess konsekvenser (de sämst ställdas möjlighet att realisera sin uppfattning om det goda.) Den första principen kan, ytligt sett, uppfattas som deontologisk, eftersom den tillskriver alla vissa absoluta rättigheter, men motiven för dessa rättigheter har en preferensutilitaristisk grund; rättigheterna skall ge praktiska möjligheter för genomförandet av varje individs idé om det goda.⁵⁹

Skillnaden i ansvarstagande gentemot en strikt deontologisk teori kan uttryckas i en skillnad i statsmaktens neutralitet i förhållande till medborgarnas uppfattning om det goda livet. Rättighetsteorin förespråkar *passiv* neutralitet; statsmakten skall vara helt passiv i förhållande till individens möjlighet att realisera det goda. Resursteorin förespråkar en *aktiv* neutralitet; statsmakten skall underlätta för alla (i så lika grad som möjligt) att genomföra det goda.⁶⁰ Den

aktiva neutraliteten förutsätter dock ett ställningstagande om vari det goda livet består. Om man vill tillhandahålla resurser av ett visst slag har man, implicit, angett en ram för den enskildes val av det goda.

Utilitaristiska teorier

I statsvetenskaplig diskussion är termen "utilitarism" ofta vag och mångtydig. Den används för att beteckna en mängd skilda teorier, både normativa och empiriska, som formulerats inom anglosaxisk samhällsvetenskap. Förutom en värde-teori som definierar det goda i termer av nytta eller välfärd, betecknar ofta "utilitarism" en moralregel som säger hur man bör handla; en psykologisk teori om strävan efter nytta som drivkraften bakom individens beteende; en ekonomisk teori om vilket ekonomiskt system som maximerar nyttan och en politisk teori om vilket styrelseskick som maximerar nyttan.⁶¹ Här kommer termen "utilitarism" enbart att beteckna en normativ teori.

Amartya Sen delar upp utilitarismen i tre beståndsdelar: "Welfarism, sum-ranking and consequentialism".⁶² De två första komponenterna beskriver utilitarismens värde-teori, den tredje anger ett kriterium på moraliskt riktiga handlingar. Termen "welfarism" säger vad som har moraliskt värde, termen "sum-ranking" hur detta värde är beskaffat. Välfärd är en mätbar och – därmed – en mellan individer kommensurabel storhet. Utilitarismens värde-teori går ut på att alla tillstånd kan rangordnas med avseende på mängden välfärd. Välfärd betraktas som en naturlig, kvantifierbar storhet, liksom tex storheten energi. Individen är som bärare av denna storhet helt ointressant ur moralisk synvinkel. Reduktionismen i utilitarismens värde-teori har träffande uttryckts av Sen: "Persons do not count as individuals in this any more than individual petrol tanks do in the analysis of the national consumption of petroleum."⁶³

Bland utilitarister finns det olika sätt definiera begreppet 'nytta'. Klassiska hedonister, tex Bentham definierar 'nytta' i termer av ett mentalt tillstånd ("pleasure"). Preferensutilitarister (tex välfärdsekonomer) definierar 'nytta' i termer av tillfredsställande av preferenser. En tredje typ av utilitarism är sk icke-hedonistisk- eller idealutilitarism som definierar 'nytta' i termer av mer kvalificerade psykologiska tillstånd, tex upplevelse av dygd, kunskap eller kultur. Denna form av utilitarism skiljer mellan "pushpin" och "poetry"

och förknippas främst med G E Moore och i viss mån med J S Mill.⁶⁴

Konsekventialismen anger ett kriterium på den moraliskt riktiga handlingen i termer av maximering. Henry Sidgwick var den förste att göra den viktiga distinktionen mellan *riktighetskriterium* och *besluts-kriterium*.⁶⁵ Det utilitaristiska riktighetskriteriet säger vilken handling som faktiskt är den riktiga. Besluts-kriteriet anger hur man bör gå till väga när man väljer den riktiga handlingen.⁶⁶ Distinktionen mellan handlingsutilitarism och regelutilitarism handlar om vilket *besluts-kriterium* man skall välja. Det är en skillnad i *metod* snarare än i värde-teori. Om regelutilitarismen betraktas som ett riktighetskriterium, dvs som en tes om att den handling är riktig som överensstämmer med en regel vars (hypotetiska) efterlevnad leder till nyttomaxering, ges regeln ett värde i sig, vilket avviker från den utilitaristiska värde-teorin (sk "rule worship").⁶⁷ Om regelutilitarismen skall var förenlig med principen om nyttomaximering måste den tolkas som en beslutsregel som av empiriska skäl visat sig leda till maximering av nytta. Det är därför felaktigt att, vilket ofta görs, betrakta regelutilitarismen som ett slags kompromiss gentemot en plikt-moral eller en deontologisk rättighetsteori.⁶⁸

Ett annat sätt att försöka överbrygga skillnaden mellan rättighetsteori och utilitarism är sk indirekt utilitarism (eller systemutilitarism). John Gray använder detta begrepp för att karakterisera Hayeks och även J S Mills försvar av vissa absoluta rättigheter.⁶⁹ Hävdandet av absoluta rättigheter skulle motiveras av dess sociala nytta på lång sikt. Enkelt uttryckt menar man att det är bra om människor handlar som om kantianismen vore riktig, men av konsekventialistiska skäl. Rättigheterna har inget värde i sig.⁷⁰

Enligt den indirekta utilitarismen är det inte handlingen eller den enskilda regeln som skall bedömas, utan ett större komplex av handlingsprinciper, tex ett rättighetssystem. Humes pragmatiska försvar av naturrätten kan betraktas som en form av indirekt utilitarism. Han ansåg att det viktiga var att naturrätten av medborgarna *upplevdes* som given av naturen.⁷¹ Han tilltrorde inte människan förmågan att medvetet, efter rationella principer konstruera regler som maximerar den sociala nyttan. Systemutilitarismen innebär en viss *metod* att maximera det utilitaristiska värdet. En metod som grundas på specifika antaganden om människans förmåga till rationellt handlande.

Handlings-, regel- och systemutilitarismen representerar således inte olika former av moral. De representerar olika strategier. Låt oss bortse från skillnaden mellan dessa olika former av utilitarism, eftersom de inte motiveras av en skillnad i värdeteori, och anta att det faktiskt är möjligt att genom politiska åtgärder försöka maximera det värde som förespråkas. Vilket mått av politiskt ansvarstagande implicerar utilitarismen? Oavsett hur vi definierar nytta innebär utilitarismen att alla tillstånd *och* procedurer skall bedömas utifrån en moralisk måttstock. Till skillnad från den rena rättighetsteorin och resursteorin är inte utilitarismen likgiltig inför något tillstånd eller någon aktivitet, den må vara hur privat som helst.

För en utilitarist är det rättvisa en funktion av det goda; rättvisa består i maximering av det goda. Definitionen av det goda och realiserandet av det goda är inte förbehållet individen.⁷² Utilitarismen är 'aktörsneutral' i det att den tillskriver ett visst tillstånd ett egenvärde oberoende av vem som producerar detta tillstånd. A:s välfärd är lika mycket värd oberoende av om det är A eller B som producerar den. Följaktligen medför utilitarismen ett maximalt politiskt ansvarstagande.⁷³ Detta gäller oberoende av vilken metod som används för att maximera nyttan. Om man förespråkar ett system med individuella fri- och rättigheter, innebär detta en form av *delegation* av ansvar (som av empiriska skäl antas vara effektiv). Eftersom utilitarismen utgår från en definition av det goda som är logiskt oberoende av individens egen definition av det goda, är den frihet som (eventuellt) tillerkänns individen villkorlig. Utilitarismen är i så måtto paternalistisk, oavsett av vilken individuell frihet som faktiskt förespråkas.⁷⁴

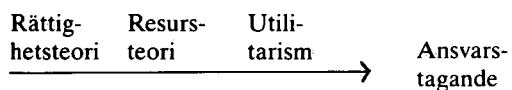
Som påpekats tidigare är underlåtelse en form av handling och därmed ett uttryck för ansvarstagande. Ett socialt system som bygger på laissez-fairprinciper kan således innebära samma grad av ansvarstagande från statsmaktens sida som en paternalistisk diktatur, givet att syftet är detsamma – att maximera nyttan. I praktiken kan en utilitarist förespråka samma system av rättigheter och samma nattväktarstat som tex Nozick. Men argumenten för denna sociala ordning bygger på en fundamental skillnad i ansvarstagande.⁷⁵

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats har varit att undersöka vilket mått av ansvarstagande (internt pliktansvar

ex ante) som olika typer av normativa teorier medför. Ansvarstagande är, enligt den definition som här stipulerats, en funktion av mängden av händelser som en aktör vill ge upphov till (finala händelser). Graden av ansvarstagande i en normativ teori kan därför bestämmas genom att man undersöker vilken typ av händelser som den ålägger eller förbjuder en aktör att producera.

Tre typer av normativa teorier har analyserats: rättighetsteori, resursteori och utilitarism. Teorierna kan ordnas på en ordinalskala med avseende på ansvarstagande:

Skillnaden i ansvarstagande förklaras av skillnaden i värdeteori. Rättighetsteorin bygger på deontologisk etik, som inte definierar rättvisa i termer av det goda, utan enbart i termer av vissa procedurer. Ansvarstagandet gäller följaktligen endast dessa procedurer.

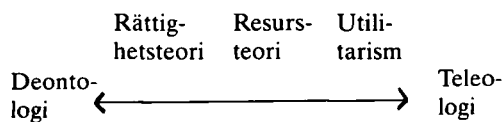
Resursteorin försöker kombinera en deontologisk och en teleologisk etik. Den företräder både en procedural och en distributiv rättvisa. Statsmakten tilldelas ett ansvar för upprätthållandet av vissa regler *och* en viss fördelning av nyttigheter, men inte för medborgarnas utnyttjande av dessa nyttigheter.

Utilitarismen bygger på en rent teleologisk etik. Rättvisa definieras som maximering av välfärd. Statsmakten (liksom varje moraliskt ansvarig aktör) har ett ansvar (plikt) att utföra den handling som leder till största möjliga välfärd. Detta innebär att ingen regel eller procedur ges ett intrincikalt värde, endast ett instrumentellt. Den utilitariska värdeteorin ålägger en politisk aktör att moraliskt värdera varje händelse (procedur eller fördelning) ur ett nyttomaximeringsperspektiv. Följaktligen finns det ingen typ av händelse som undandrar sig en utilitarists moraliska ansvarstagande. Även individens privata sfär faller inom ramen för statsmaktens ansvarstagande.

Skillnaden mellan deontologisk och teleologisk etik kan beskrivas som en skillnad i moraliskt ansvarstagande för det goda som åläggs en aktör.⁷⁶ En deontologisk teori utesluter det goda från en moralisk bedömning. Definitionen och därmed ansvarstagandet för det goda är helt och hållet förbehållet individen. En resursteori av Rawls' typ gör definitionen av det rättvisa logiskt beroende av en viss uppfattning om det goda. Den

förutsätter en *partiell* konsensus om vari det goda består, eftersom aktörerna antas kunna enas om vilka medel (primära nyttigheter) som är nödvändiga för att genomföra det goda. Den föreskriver således ett visst kollektivt ansvarstagande för det goda. Utilitarismen gör definitionen av det rättvisa till en funktion av *en* definition av det goda, som är logiskt oberoende av individens egen definition av det goda.

En rangordning av teorierna med avseende på ansvarstagande sammanfaller med en indelning med avseende på värdeteoretisk uppbyggnad.

De tre teorierna kan även rangordnas med avseende på i vilken grad de tillerkänner den enskilde individen rätten att (som privatperson) definiera och genomföra det goda. Denna rangordning blir då omvänd – ju större ansvarstagande, desto mindre frihet för den enskilde att definiera det goda. En deontologisk teori gör det omöjligt att definiera det goda kollektivt. Således ger den maximal frihet (och ansvar) till den enskilde att genomföra det goda. Men denna frihet gäller bara i en *abstrakt*, värdeteoretisk mening. Rättighetsteorins minimala kollektiva ansvarstagande, kan leda till en reducering av den enskildes *faktiska* ansvarstagande. Effekten av en minimal stat kan vara att individens verkliga handlingsutrymme inskränks. På samma sätt är utilitarismens avståndstagande från etisk individualism endast abstrakt. Utilitarismens maximala politiska ansvarstagande kan i praktiken leda till en optimering av den enskildes egna ansvarstagande. Det är effekten av den enskildes ansvarstagande som är avgörande. Ur utilitaristens synvinkel kan den enskildes ansvarstagande ha ett instrumentellt värde. Värdeteoretisk paternalism behöver inte leda till faktisk paternalism.

I dagligt tal har ofta ordet "ansvarstagande" en positiv klang. Men det är uppenbart att ansvarstagande inte kan betraktas som ett värde i sig oberoende objektet för ansvarstagandet. Ansvarstagande *kan* innebära förmyndarskap, dvs att en annan persons egna ansvarstagande inskränks. Men förhållandet mellan ansvarstagande och förmyndarskap är inte entydigt. Om X tar ansvar för Y medför inte detta alltid att Y:s ansvarstagande minskar i samma grad som X:s ansvarstagande ökar. X:s ansvarstagande kan avse

Y:s möjligheter att *faktiskt* ta ett eget ansvar.

För resursteoretikern får det abstrakta kollektiva ansvaret för det goda, mer entydiga konsekvenser för den faktiska ansvarsfördelningen mellan individen och kollektivet; kollektivet skall ta ansvaret för en viss fördelning av medlen för att genomföra det goda. Till skillnad från en rättighetsteoretiker och en utilitarist kan aldrig en resursteoretiker förespråka ett laissez-fairsystem. Fördelningen av "primära nyttigheter" måste ske utifrån en mönsterprincip.

Normativa teorier delas ofta in i perfektionistiska och antiperfektionistiska. De förra gör det legitimt för statsmakten att verka för ett ideal eller en viss idé om det goda livet. De senare hävdar att statsmakten inte får vidta någon åtgärd i syfte att realisera ett ideal.⁷⁷ Brian Barry gör en liknande distinktion mellan "want-regarding principles" och "ideal-regarding principles".⁷⁸ De förra bedömer ett tillstånd enbart utifrån graden av och/eller fördelningen av preferenstillfredsställelse, de senare bedömer ett tillstånd utifrån minst ett annat kriterium. Distinktionen avser att vara heltäckande, dvs en teori är antingen "want-regarding" eller "ideal-regarding". Barrys kategorisering av normativa teorier innebär att både perfektionistiska och vissa antiperfektionistiska teorier kan rubriceras som "ideal-regarding". Platons statslära hör uppenbarligen till kategorin "ideal-regarding". Men också en så artskild teori som Nozicks libertarianism kan rubriceras som "ideal-regarding", eftersom den bedömer ett tillstånd utifrån ett annat kriterium än preferenstillfredsställelse – nämligen proceduren ur vilken det har uppstått. Detta gör Barrys distinktion, enligt min mening, något grov och missvisande. Svagheten i Barrys distinktion är att den inte skiljer mellan deontologiska och teleologiska teorier.⁷⁹

Det finns tre typer av antiperfektionistiska teorier: De som inte befattar sig med det goda; de som understödjer varje uppfattning om det goda och de vars idé om det goda i sig är antiperfektionistisk. Nozicks teori är av den första typen. Rawls har ambitionen att konstruera en teori av den andra typen. Benthams utilitarism är ett exempel på den tredje. Rawls' teori är dock inte, som påpekats, strikt antiperfektionistisk. Den förutsätter en viss samstämmighet om vari det goda består. Det är därför riktigare att säga att Rawls företräder en form av moralisk pluralism, snarare än en strikt neutralitet i förhållande till olika uppfattningar om det goda.⁸⁰

Skillnaden mellan Nozicks och Rawls' teorier gäller i vilken utsträckning rättvisa relateras till en uppfattning om det goda. Denna skillnad bygger, som Raz påpekar, på olika syn på statsmaktens ansvarstagande: "It reflects the underlying, and all too often unexpressed, differing assumptions about the responsibilities of states and the limits of their authority".⁸¹

Utilitarismen, åtminstone i dess klassiska variant, tar klart ställning till vari det goda består. Det goda är ett hedonistiskt välbefinnande. Detta välbefinnande är en naturlig psykologisk storhet, som i princip är mätbar.⁸² Varje moraliskt ansvarig aktör, inklusive statsmakten, har därför en plikt att maximera denna storhet. Om individerna tillåts att fritt välja ideal i ett samhälle som bygger på utilitaristisk moral, är denna frihet *villkorlig* och *instrumentell* i förhållande till *en viss* uppfattning om det goda; friheten antas leda till att välbefinnandet maximeras. Individens frihet undanröjer inte, utan är en konsekvens av, statsmaktens ansvarstagande.⁸³

Om vi, efter Raz, definierar en perfektionistisk teori som en teori som ålägger statsmakten att verka för specifik idé om hur medborgarna bör leva, är utilitarismen, liksom de två andra teorierna, antiperfektionistisk. Ändå tar den ett större ansvar för medborgarnas handlingar. Dimensionen 'perfektionism – antiperfektionism', liksom dimensionen 'want-regarding – ideal-regarding', diskriminerar således inte mellan olika grader av ansvarstagande. Det är dimensionen 'teleologi – deontologi' som är avgörande. Avgörande är om en teori definierar det moraliskt goda i termer av ett naturligt mänskligt tillstånd; ett tillstånd som kan påverkas av en aktör utanför individen, dvs ett tillstånd som kan vara en final händelse för en politisk aktör. Detta tillstånd må sedan definieras i termer av "pushpin" eller i termer av "poetry".

Skillnaden i ansvarstagande bestäms i vilken utsträckning en teori kan motivera politiska åtgärder utifrån en moralisk insikt om vari det goda livet består. Klassisk utilitarism gör anspråk på att ha denna insikt. Resursteorin har en "tunn teori" om det goda. Deontologisk rättighetsteori är blind inför varje uppfattning om det goda.

Även en normativ teori kan utgöra en restriktion för utrymmet för rationellt politiskt handlande. Handlingsutrymmet bestäms inte enbart av empiriska eller metafysiska föreställningar om vad man *kan* göra. Handlingsutrymmet bestäms också av moralfilosofiska föreställningar om vad man *får* och *bör* göra. Om vissa typer av mänsk-

liga tillstånd på förhand utesluts från varje politisk handlingskalkyl därför att det anses omöjligt att legitimera en handling som leder till detta tillstånd, reduceras det möjliga ansvarstagandet oberoende av om det anses möjligt eller omöjligt att handla så att tillståndet uppnås.

Logiskt sett kan även en normativ teori fungera som "ursäkt" för fransägande av ansvar. Berlins och Poppers kritik av-Marx's determinism kan, i princip, riktas även emot Nozicks rättighetsteori: "Den är ett av de stora *alibi* som åberopas av dem som inte kan och inte vill se den mänskliga ansvarighetens fakta i ansiktet ..."⁸⁴ Och den är: "... apt to relieve men from the strain of responsibilities".⁸⁵

Huruvida den normativa teorin är ett legitimt alibi, avgörs naturligtvis av vilken moralfilosofi man utgår ifrån, på samma sätt som frågan om en determinism utgör ett legitimt alibi avgörs av vilken historiefilosofi man anser vara riktig. Det viktiga är att se, att för den som önskar undvika ansvar, finns det olika flyktvägar att tillgå. Ansvarstagande är logiskt relaterat även till normativa komponenter i en politisk ideologi.

Noter

¹ En tidigare version av denna uppsats presenterades på VIII Nordiska statsvetarkongressen i Köpenhamn, 16–19 augusti 1987. Jag vill tacka deltagarna i arbetsgruppen "Politiska idéer och politisk filosofi" för värdefulla synpunkter. Ett särskilt tack riktas dessutom till min handledare professor Leif Lewin, Uppsala, professor Bo Särtilvik, Göteborg, professor Ian Budge, Dr. Robert E Goodin samt Dr. Rob Stones, University of Essex.

² Berlin, 1956, s 113.

³ Popper, 1971, s 4. Flykten från frihet och ansvar i politiska ideologier har också analyserats av Fromm (1941) och Arendt (1951).

⁴ Med "determinism" avses här det som Popper kallar "historicism". Berlin använder uttrycket "social determinism" (Berlin, 1956). William James skilde i sin berömda uppsats "The Dilemma of determinism" (tryckt i *The Unitarian Review*, 1884) mellan "hard" och "soft" determinism. Enligt den förra uppfattningen är våra vardagliga uppfattningar om moral och ansvar meningslösa; enligt den senare är de fortfarande meningsfulla. Både Popper och Berlin avser "hard" determinism, dvs det som ofta kallas "fatalism". (Se vidare Glover, 1970, s 21–84.)

⁵ Berlin, 1956, s 113.

⁶ Jag anknyter här till Russells enkla definition av 'makt': "The production of intended effects". Russell, 1975, s 25.

- ⁷ Se Wigforss citerad i Källström, 1984, s 129. Den teoretiska strukturlikheten mellan marxistisk historieteori och liberal ekonomisk teori har också påpekats av Karleby, 1976 och av Elster (Hermanson, 1985). Lewin (1987) påpekar historicistiska drag i den unge Karl Staffs tänkande.
- ⁸ Svensk Ordbok, SLT Studium, 1984.
- ⁹ Spiro, 1969, s 14–22.
- ¹⁰ Ett kausalt samband mellan två händelser kan sägas föreligga om den ena händelsen (orsaken) är en nödvändig och tillräcklig betingelse för en annan händelse (verkan) i en viss situation. Se Mackie, 1981.
- ¹¹ H L A Hart skiljer mellan fyra typer av ansvar:
- a) Role-Responsibility
  - b) Causal-Responsibility
  - c) Liability-Responsibility
  - d) Capacity-Responsibility
- ”Role-Responsibility” motsvarar uppgiftsansvar, ”Liability-Responsibility” motsvarar påföljdsansvar och ”Capacity-Responsibility” motsvarar moraliskt ansvar, dvs förmåga att utföra handlingar som medför moraliskt ansvar. Hart, 1968, s 211–230.
- ¹² Se Goodin, 1987.
- ¹³ Den s k culpapregeln inom juridiken innebär att juridiskt ansvar utdöms ex post om personen i fråga har ett kausalt ansvar för en händelse som inte får inträffa. Culpapregeln föreskriver ett pliktansvar (att undvika vissa händelser) och ett påföljdsansvar om ett kausalt ansvar föreligger. Se Bergström, 1985, s 39.
- ¹⁴ Ibid, s 211. En förälder, t ex, har strikt juridiskt ansvar för sina barns handlingar. (Även strikt juridiskt ansvar förutsätter dock ett möjligt kausalt ansvar, dvs möjlighet att förhindra vissa händelser.)
- ¹⁵ Enligt Mackie innebär ”the straight rule of responsibility” att ”an agent is responsible for all and only his intentional acts”. (Mackie, 1983, s 208.) Moraliskt ansvar förutsätter ”mens rea” (skyldigt medvetande). Se *The Encyclopedia of Philosophy*, Vol 7, s 183. (New York: Macmillan, 1972.) Se även Glover, 1970, s 19f.
- ¹⁶ Se Moore, 1965, s 85 och Smart, 1973, s 46. Avgörande för hur denna fråga besvaras är naturligtvis vad man menar med ”determinism” och om determinism är förenlig med den fria viljan. En kvalificerad diskussion om dessa problem förs av Ayer, 1986.
- ¹⁷ Påståendet ”P kan utföra handlingen H om han väljer att utföra H” antas inte implicera påståendet ”P har kapacitet att utföra H”. Glover, 1970, s 77.
- ¹⁸ ”Every man creates his God”, skrev Kant. Citerad i Popper, 1972, s 182.
- ¹⁹ Ibid.
- ²⁰ Bentham, 1973, s 170 ff. Smart (1973, s 54) besvarar frågan om ”the responsibility” på följande sätt: ”... the notion of the responsibility is a piece of metaphysical nonsense and should be replaced by ‘Whom would it be useful to blame?’”.
- ²¹ Se Acton, 1985, s 12.
- ²² Penock (1960, s 4) hävdar att det politiska ansvarsbegreppet inte har något annat gemensamt med det moraliska och det juridiska än att det skrivs med samma kombination av bokstäver.
- ²³ ”Basically all agree that policymakers are not to be held responsible for outcomes outside their power to control.” Goodin, 1982, s 126. Se även Thompson, 1980, 1983.
- ²⁴ Deliberativt ansvar ges en utförlig definition av Ofstad (1982, s 23 f). Freund (1960, s 39) använder termen ”scholarly responsibility”, som innebär ”... substantial judgement only after thorough methodical and conscientious study and comprehensive appraisal, checking and, rechecking, of a given subject matter.”
- ²⁵ Se Pennock, 1960, s 8.
- ²⁶ Distinktionen mellan externt och internt ansvar sammanfaller i stort sett med Friends distinktion mellan ”objective accountability” och ”subjective accountability”. Se Freund, 1960, s 28.
- ²⁷ I definitionen av negativt ansvarstagande ex ante erstäts (i) med villkoret ”P tror att han kan åstadkomma icke-H, men inte H”.
- ²⁸ Begreppet ’ansvarstagande’ är, enligt den definition som stipulerats här, uppbyggt av tre dimensioner, som, enkelt uttryckt, handlar om tre frågor angående en aktörs handling visavi en viss händelse: Kan?, Vill? och Motiv?. Dessa dimensioner, som motsvarar de tre punkterna i definitionen ovan, kan operationaliseras genom mätning mot olika skalor. Den första mäter grad av upplevd korrelation mellan en handling och en händelse. Den andra mäter intensiteten i preferensen för en händelse. Den tredje mäter aktörens grad av självständighet i valet av motiv. Denna skala har i princip två värden: heteronomi och autonomi.
- Om motivet kan betecknas som moraliskt (till skillnad från amoraliskt), kan ansvarstagandet sägas vara moraliskt. Begreppet ’moraliskt ansvarstagande’ är enligt denna definition uppbyggt av tre dimensioner och kan konstrueras som ett multiplikativt index – ett ’moraliskt rum’, dvs produkten av olika finala händelsers värden på de tre dimensionerna för en viss aktör. Moraliskt ansvarstagande kan betraktas som en funktion av ett ’moraliskt rum’, vars rymd är ett uttryck för graden av ansvarstagande. Begreppet ’moraliskt rum’ är operationalisering av en tänkt psykologisk variabel och är således rent deskriptivt. Detta försök till begrepps-konstruktion presenteras utförligare i Lundström, 1987.
- ²⁹ En underförstådd förutsättning för en analys av denna typ är naturligtvis att aktören i fråga tror sig kunna utföra de handlingar som han anser som han anser sig böra utföra, dvs att villkor (i) definitionen av ansvarstagande är uppfyllt. (’Bör’ implicerar ’kan’).
- ³⁰ I sin berömda analys av medborgarskapets innehåll anger T H Marshall (1950) tre typer av rättigheter:

- Civila, politiska och sociala. De förra är negativa och de senare är positiva. Se även Algotsson, 1987, s 13 ff. För en analys av rättighetsbegreppet i liberalismen, se Shapiro, 1986.
- ³¹ Waldron, 1985, s 11.
- ³² Ibid, s 12. Enkelt uttryckt kan man säga att förekomsten av en rättighet i meningen i "claim-right", implicerar en plikt för någon att tillgodose denna rättighet. Däremot implicerar inte förekomsten en plikt med nödvändighet att någon har rätt till den handling som plikten föreskriver, t ex plikten att generös emot fattiga. (Se Feinberg, 1980, s 145–153.)
- ³³ En lexikalisk ordning av rättigheter innebär att en rättighet som befinner sig över en annan måste tillgodoses maximalt innan den andra rättigheten tillgodoses. En lexikalisk ordning omöjliggör en "rättighetsutilitarism", dvs ett maximerande av rättighetsefterlevande och ett minimerande av rättighetsöverträdande. Se Nozick, 1974, s 28. I Rawls rättvise-teori ordnas rättigheter lexikaliskt. Rätten till vissa "primära nyttigheter" får inte tillgodoses innan andra rättigheter har tillgodosetts. Rawls, 1973, s 250.
- ³⁴ Se Nozick, 1984, s 30 ff. Waldron karakteriserar denna rättighetsuppfattning på följande sätt. "The function of a right is to exclude certain forms of behaviour involving other people from intentional consideration." Waldron, 1984, s 15.
- ³⁵ Se Sen, 1985(a).
- ³⁶ Eric Mack (1983) hävdar dock att Nozick inte företräder en strikt deontologisk rättighetsteori eftersom han tillåter överträdelser om det är möjligt att kompensera individen – en kompensation som skall avse individens välfärd. Mack menar att Nozick i sitt kompensationsvillkor glider över till en "outcome oriented conception of rights" (s 187).
- ³⁷ För en kortfattad presentation av Nozicks teori se Pörn, 1979. För en kritisk sammanfattning se Brown, 1986, s 87–110 och Paul (ed), 1983, s 1–23.
- ³⁸ Nozick, 1984, s 33.
- ³⁹ Ibid, s 57.
- ⁴⁰ Nozick, 1984, s 30–34.
- ⁴¹ "Handla så att du kan vilja att maximen för din handling skulle bli allmän lag". Marc-Wogau, 1963, s 138.
- ⁴² Innebörden av Kants rättviseuppfattning brukar ibland beskrivas med frasen "fiat justitia, pereat mundus" (må rättvisan segra, även om världen går under). Hayek, 1982, s 17. Se även Hayek, 1984, s 192.
- ⁴³ En konstitution skall garanteras "the greatest possible human freedom in accordance with the freedom of all others". Reiss, 1984, s 23.
- ⁴⁴ Raz, 1986, s 137.
- ⁴⁵ Ibid, s 154.
- ⁴⁶ Se Nozick, 1984, s 32 f. För en utförlig diskussion om sambandet mellan normativ politisk teori och individkonception hänvisas till Sandel, 1984 och Gutman, 1986.
- ⁴⁷ En distinktion kan göras mellan passiv och aktiv neutralitet. Den förra innebär total passivitet, den senare innebär att man utför handlingar i syfte att skapa lika möjligheter för olika parter att realisera sina ideal. Raz (1986, s 114) uttrycker denna distinktion med termen "strict neutrality" och "comprehensive neutrality". I Nozicks teori bör staten vara neutral i den förra meningen, medan Rawls' teori stadgar neutralitet i den senare meningen.
- ⁴⁸ Icke ansvarstagande bör naturligtvis skiljas från oansvarighet. Det senare innebär att någon inte tar det ansvar vederbörande borde ta enligt en viss norm. Termen "oansvarig" är normativ, medan termen "ickeansvar" är deskriptiv.
- ⁴⁹ Rawls' teori är en form av kontraktsteori. Det bör påpekas att termen "resursteori" betecknar innehållet i teorin, inte formen för dess legitimering.
- ⁵⁰ Rawls, 1973, s 251–257. "Like Kant, Rawls is a deontological liberal", skriver Sandel (1984, s 15).
- ⁵¹ Rawls, 1973, s 561.
- ⁵² Den "tunna teorin om det goda" går ut på att de idéer om det goda som rationella aktörer formulerar bakom "okunnighetens slöja" förutsätter "primära nyttigheter" som medel att realisera dessa idéer. Idéer om det goda, som gör "primära nyttigheter" överflödiga faller utanför den "tunna teorin om det goda".
- ⁵³ "Primary goods" definierar Rawls som "... things generally required, or needed, by citizens as free and equal moral persons who seek to advance (admissible and determinate) conceptions of the good". Rawls, 1982, s 172.
- ⁵⁴ Ibid, s 161 f.
- ⁵⁵ För en kritik av Rawls på denna punkt, se Nagel (1975).
- ⁵⁶ Ibid, s 161.
- ⁵⁷ Nagel, 1975. Se även Pörn, 1979.
- ⁵⁸ Ibid, s 170.
- ⁵⁹ Det teleologiska inslaget i Rawls' teori har gett upphov till många kritiska kommentarer. Rawls är själv mycket angelägen om att ta avstånd från utilitarismen, samtidigt som han själv formulerar principer som kan tolkas som utilitaristiska. Brown (1986, s 73) hävdar att Rawls' idé om "primära nyttigheter" gör att hans teori riskerar att kollapsa i preferensutilitarism – "by default". Sutton (1980, s 140) hävdar att "... while Rawls claims to be basing his theory on a deontological natural conception or right like Kant's, much if not most of the weight of his contractual theory of justice is based on a consequentialist conception of right and good – a conception which is substantiated most revealingly by the idea that the basic principles of justice, together with the moral system they entail, are a matter of prudential choice in the name of self-interest. Se även: Nielsen, 1978; Scanlon, 1975; Lyons, 1975.
- ⁶⁰ Raz (1986, s 114 f) anger tre olika principer för politisk neutralitet:

1. "No political action may be undertaken or justified on the ground that it promotes an ideal of the good nor on the ground that it enables individuals to pursue an ideal of the good."
2. "No political action may be undertaken if it makes a difference to the likelihood that a person will endorse one conception of the good or another, or to his chances of realizing his conception of the good, unless other actions are undertaken which cancel out such effects".
3. "One of the main goals of governmental authority, which is lexically prior to any other, is to ensure for all persons an equal ability to pursue in their lives and promote in their societies any ideal of the good of their choosing."

Den första principen kan sägas innebära passiv neutralitet och förespråkas av Nozick. Den tredje innebär en aktiv neutralitet. Den förespråkas av Rawls. Men Rawls' ojämlikhetsprincip innebär att de sämst ställdas uppfattning om det goda har prioritet i förhållande till de bäst ställdas, vilket innebär en avvikelse från denna princip.

⁶¹ Se Lively & Rees (eds), 1984 och Lewin, 1985.

⁶² Sen & Williams, 1982, s 4. Modern utilitarianism ges en utförlig presentation i Griffin, 1982.

⁶³ Ibid. Reduktionismen i utilitarismens värdeteori kritiserar bl a av Brown (1986, s 33–54), som menar att det goda inte kan definieras oberoende av enskilda individers konkreta projekt. Se även Griffin, 1987, s 21–39.

⁶⁴ Se Smart 1973, s 12.

Preferensutilitarism är en form av det som Barry kallar "want-regarding principle"; idealutilitarism är ett exempel på "ideal-regarding principle". Se Barry 1970, s 38 ff. Barrys distinktion handlar om vem som skall definiera "det goda" – individen själv eller någon annan. Raz använder termerna "anti-perfectionism" och "perfectionism" för att uttrycka en något annorlunda distinktion. Se Raz, 1986, s 107–109, s 134–139.

⁶⁵ Sidgwick, 1981. Se även Bergström 1978, s 31 f.

⁶⁶ Schick (1984, s 252) skriver att det finns två typer av utilitarianism: "The first is an agential affair, the second is God's at the final Judgement". I det förra fallet är det fråga om en prospektiv analys; i det senare om en retrospektiv analys. Riktighetskriterium och beslutskriterium behöver inte sammanfalla. "The doctrine that Universal Happiness is the ultimate *standard* must not be understood to imply that Universal Benevolence is the only right or always best *motive* of action . . . it is not necessary that the end which gives the criterion of rightness should always be the end at which we consciously aim". (Sidgwick, 1981, s 413.) Idén om den "upplysta egoismen" är ett exempel på en ickeutilitaristiskt beslutskriterium som antas satisfiera ett utilitaristiskt riktighetskriterium. Se Sabine 1973, s 631.

⁶⁷ Smart (1985, s 12–13) hävdar av detta skäl att regelutilitarism kollapsar i handlingsutilitarism. Om man

är utilitarist måste man acceptera undantag från en regel om det maximerar nyttan. Således måste man kritiskt pröva varje enskild handling. Regelutilitaristiska teorier som försöker undvika denna kritik har formulerats av Hare (1963) och Harsanyi (1977). För en kritisk diskussion av regelutilitarism se Lyons, 1965.

⁶⁸ Att utilitarism, i meningen paretooptimering av nytta, är oförenlig med rättighetsteori visas av Sen (1982) i uppsatsen "The Impossibility of a Paretian Liberal". För en diskussion av förhållandet mellan rättighetsteori och utilitarism se även Lyons, 1985 och Gibbard, 1985. Slutsatsen hos dessa författare är att utilitarismen inte går att förena med en strikt rättighetsteori.

⁶⁹ Se Gray, 1983, 1984, 1985. Hardin (1986) använder termen "institutional utilitarianism" i en diskussion om rättigheter som ett instrument i en utilitaristisk strategi.

⁷⁰ Gray skriver om Hayeks försvar av absoluta rättigheter: ". . . endemic human ignorance justifies the self-denying ordinances of liberal justice as *efficacious means of promoting utility*" (Gray 1984 s 107.) Mills "Principle of Liberty" innebär en "maximizing constraint on polity", som motiveras av att ". . . a higher maximum of utility is attainable in a world where policy is bounded by the constraint of the Principle of Liberty than could be attained by the direct and unconstrained pursuit of utility". (Gray 1983, s 65.)

Kantianismen har diskuterats som en lösning på "fångarnas dilemma", vilket innebär att den tolkas som en form av indirekt utilitarism. Se tex Elster, 1985 och Gauthier, 1982.

⁷¹ Miller, 1984, s 75; Barry, 1985, s 97.

⁷² Denna iakttagelse föranleder Larmore (1987, s 48) att kritisera utilitarismens anspråk på neutralitet i förhållande till individens uppfattning om det goda: "The difficulty is that the greatest-happiness principle, under either formulation, harbored a controversial conception human good".

⁷³ Utilitarismen fördelar ansvar *ex ante* utifrån *möjligt kausalt ansvar* (och ansvar *ex post* utifrån faktiskt kausalt ansvar). För en diskussion om utilitarism och ansvar, se Davis, 1980.

⁷⁴ Scanlon (1985, s 139) skriver om "traditional utilitarianism":

"It is maximally specific in the requirements it imposes on an agent, and, since there are no limits to what it may require to be done, it provides a minimum of reliable protection from interference by others."

För en diskussion om paternalism som ett medel att maximera det goda, se Brock, 1983.

⁷⁵ I Sen, 1985 (b) jämförs utilitaristiska argument för marknadsekonomin med rättighetsargument.

⁷⁶ Vanligen förklaras distinktionen mellan deontologisk och teleologisk etik i termer av att den senare gör det rättvisa till en funktion av det goda, medan

den förra gör det rättvisa oberoende av det goda. Larmore (1987, s 147) hävdar dock att skillnaden mellan deontologiska och teleologiska teorier bäst kan förklaras av skillnaden i det ansvar som åläggs en viss aktör. Max Weber (1977, s 77 f) betonar också skillnaden i ansvar i sin distinktion mellan "övertygelseetik" och "ansvarsetik", som i huvudsak sammanfaller med distinktionen deontologi-teleologi. Även Goodin (1986) ser skillnaden i ansvar som den essentiella skillnaden: "Responsibilities are to consequentialistic ethic what duties had to deontological ones. Duties dictate actions. Responsibilities dictate results."

⁷⁷ Se t ex Raz, 1986, s 136.

⁷⁸ Barry, 1970, s 38 f.

⁷⁹ Barry skriver om sin klassificering av politiska teorier: "There are doubtless many ways in which political principles may be classified, and each set of divisions will reflect something about the authors' outlook and what he regards as important". Syftet med klassificeringen är ". . . to illuminate political controversies whose foundations are at present obscure.

Enligt min mening belyser inte Barrys distinktion de värdeoretiska skillnaderna mellan de teorier som analyseras i denna uppsats. Barry har uppenbarligen endast för avsikt att kategorisera teleologiska teorier. Barry framhåller att hans distinktion har vissa likheter med Sidgwick's distinktion mellan teorier som definierar "the ultimate good" i termer av "happiness" och de som definierar det i termer av "excellence or perfection". (Ibid, s 41). Detta kan tolkas som att Barrys dikotomi endast avser teorier som värderar ett tillstånd utifrån någon uppfattning om det goda – preferenstillfredsställelse i allmänhet (want-regarding) eller tillfredsställelse av vissa preferenser (ideal-regarding). (Ibid, s 297.) Om det är så, faller en rättighetsteori av Nozicks typ, som är blind inför varje idé om det goda, utanför hans dikotomi. En viktig typ av politiska principer berörs i så fall inte av hans kategorisering.

⁸⁰ Detta påpekas av Raz, 1986, s 133.

⁸¹ Ibid, s 124.

⁸² Se Bergström, 1982.

⁸³ Detta gäller även preferensutilitarism om denna innebär att det goda definieras som tillfredsställelse av individens preferenser. Om den innebär att tillfredsställelse av preferenser ses som ett medel att maximera välfärden, skiljer den sig inte från hedonistisk utilitarism. När Barry anger Benthams utilitarism som ett exempel på "want-regarding principle" betyder detta att den är "want-regarding" endast i ett instrumentellt syfte, eftersom Bentham var hedonistisk utilitarist. (Barry, 1970, s 41.)

⁸⁴ Berlin, 1956, s 113.

⁸⁵ Popper, 1971, s 4.

Litteratur

- Acton, HB 1985. *Kant's Moral Philosophy* London: MacMillan.
- Algotsson, K-G 1987. *Medborgarrätten och regeringsformen*. Stockholm: Norstedts.
- Arendt, H 1951. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Ayer, AJ 1986. *Freedom and Morality and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Barry, B 1965. *Political Argument*. London: Routledge.
- Barry, B 1975. *The Liberal Theory of Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Barry, NP 1985. *Havek's Social and Economic Philosophy*. London: MacMillan.
- Bentham, J 1973. *The Principles of Morals and Legislation*. New York: Hafner Press.
- Bergström, L 1978. "Vad är nyttomoral?" Tryckt i *Filosofi och samhälle*. Studier i praktisk filosofi 1. Stockholm: Doxa.
- Bergström, L. 1982. "Om välfärdspolitikens målsättning." *Filosofisk Tidskrift*, 3/1982.
- Bergström, S (m fl) 1985. *Juridikens termer*. Stockholm: Esselte Studium.
- Berlin, I 1956. *Är historien ödesbestämd?* Stockholm: Natur och Kultur.
- Brandt, RB 1963. "Towards a credible form of utilitarianism". Tryckt i Castaneda, HN & Nakhnikian, G. *Morality and the Language of Conduct*. Detroit: Wayne State University Press.
- Brock, D 1983. "Paternalism and Promoting the Good". Tryckt i Sartorius (ed): *Paternalism*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Brown, A 1986. *Modern Political Philosophy*. Harmondsworth: Penguin.
- Daniels, N (ed) 1975. *Reading Rawls*. Oxford: Basil Blackwell.
- Davis, N 1980. "Utilitarianism and responsibility". *Ratio*. Vol. XXII, June 1980, No. 1.
- Dworkin, R 1977. *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Elster, J 1985. "Rationality, Morality and Collective Action". *Ethics*. October 1985.
- Feinberg, J 1980. *Rights, Justice and the Bounds of Liberty*. Princeton: Princeton University Press.
- Freund, L 1960. "Responsibility – Definitions, Distinctions and Applications in Various Contexts". Tryckt i *Nomos* 3. New York: The Liberal Arts Press.
- Froom, E 1941. *Escape from Freedom*. New York: Reinhart & Co.
- Gauthier, D 1982. "Reason and Maximization". Tryckt i Barry & Hardin (ed). 1982. *Rational Man and Irrational Society?* Beverly Hills: Sage.
- Gauthier, D 1987. *Morals by Agreement*. New York: Oxford University Press.
- Gibbard, A 1985. "Utilitarianism and Human rights." *Social Philosophy & Policy*, Vol. 1 Issue 2, 1985.
- Glover, J 1970. *Responsibility*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Goodin, RE 1982. *Political Theory and Public Policy*. The University of Chicago Press.
- Goodin, RE 1986. "Responsibilities". *The Philosophical Quarterly*. Vol. 36 Januari 1986, No. 142.
- Goodin, RE 1987. "Apportioning Responsibilities". *Law and Philosophy* 6/1987.
- Gray, J 1984. *Mill on Liberty: A Defence*. London: Routledge.
- Gray, J 1985. *Hayek on Liberty*. New York: Basil Blackwell.
- Gray, J 1985. "Indirect Utility and Fundamental Rights." *Social Philosophy & Policy*, Vol. 1, Issue 2. 1985.
- Griffin, J 1982. "Modern Utilitarianism." *Revue Internationale de Philosophie* 1982.
- Griffin, J 1987. *Well-being*. Oxford: Clarendon Press.
- Gutman, A 1985. "Communitarian Critics of Liberalism." *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 1 Issue 3, 1985.
- Hardin, R "The Utilitarian Logik of Liberalism". *Ethics* October 1986.
- Hare, RM 1963. *Freedom and Reason*. London: Oxford University Press.
- Hart, H L A 1968. *Punishment and Responsibility*. Oxford: Clarendon Press.
- Hayek, F A 1982. *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 2. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, F A 1983. *Frihetens grundvalar*. Stockholm: Ratio.
- Hermansson, J 1985. "Marxismen har framtiden för sig". Intervju med Jon Elster." *Tiden* 4/1985.
- Karleby, N 1976. *Socialismen inför verkligheten*. Kristianstad: Tiden.
- Källström, S 1984. *Värdenihilism och vetenskap*. Göteborg: Acta universitatis gothoburgensis.
- Larmore, CE 1987. *Patterns of Moral Complexity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewin, L 1985. "Arvet från utilitarismen". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 3/1985.
- Lewin, L 1987. "Historiens mening". Tryckt i *Festskrift till Professor Skytteanus Carl Arvid Hessler*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Lively, J & Rees, J (eds) 1984 *Utilitarian Logic and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lundström, M 1985. "Bisamhällets politiska filosofi". *Tiden*, 7/85.
- Lundström, M 1987. *Politikens moraliska rum*. Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet.
- Lyons, D 1965. *Forms and Limits of Utilitarianism*. Oxford: Clarendon Press.
- Lyons, D 1975. "Nature and Soundness of the Contract and Coherence Arguments." Tryckt i Daniels, 1975.
- Lyons, D 1985. "Utility and Rights". Tryckt i Waldron (ed) 1985.
- Mack, E 1983. "Nozick on Unproductivity: The Unintended Consequences . . ." Tryckt i Paul (ed), 1983.
- Mackie, J L 1980. *Hume's Moral Theory*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mackie, J L 1981. "Om orsaker och betingelser". Tryckt i Marc-Wogau, 1981.
- Mackie, J L 1983. *Ethics. Inventing Right and Wrong*. Harmondsworth: Penguin.
- Marshall, T H 1950. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marc-Wogau, K 1963. *Filosofisk uppslagsbok*. Stockholm: Liber.
- Marc-Wogau, K 1981. *Filosofin genom tiderna efter 1950*. Stockholm: Bonniers.
- Miller, D 1984. *Hume's Political Thought*. Oxford: Clarendon Press.
- Moore, G E 1965. *Ethics*. Galaxy Books.
- Nagel, T 1975. "Rawls on Justice". Tryckt i Daniels (ed), 1975.
- Nielsen, K 1978. "Class and Justice". Tryckt i Arthur, J & Shaw, W H (eds). *Justice and Economic Distribution*. London: Prentice Hall.
- Nozick, R 1984. *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basil Blackwell.
- Ofstad, H 1982. *Ansvar och handling*. Stockholm: Liber.
- Paul, J (ed) 1983. *Reading Nozick*. Oxford: Basil Blackwell.
- Pennock, R J 1960. "The Problem of Responsibility." Tryckt i *Nomos 3*. New York: The Liberal Arts Press.
- Popper, K R 1971. *The Open Society and its Enemies*. Vol. 1. New York: Princeton University Press.
- Popper, K R 1972. *Conjectures and Refutations*. London: Routledge.
- Popper, K R 1973. *The Open Society and its Enemies*. Vol. 2. London: Routledge.
- Popper, K R 1974. *The Poverty of Historicism*. London: Routledge.
- Pörn, I 1979. "Vad är rättvisa?" *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2/1979.
- Rawls, J 1973. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J 1980. "Kantian Constructivism in Moral Theory." *Journal of Philosophy*, vol. 77.
- Rawls, J 1982. "Social Unity and Primary Goods." Tryckt i Sen & Williams, 1982.
- Raz, J 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
- Reiss, H 1984. *Kant's Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, B 1975. *Power*. London: Unwin.
- Sabine, G H & Thorson, T L 1973. *A History of Political Theory*. Hinsdale: Dryden Press.
- Sandel, M J 1984. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scanlon, T M 1975. "Rawls' Theory of Justice". Tryckt i Daniels (ed), 1975.
- Scanlon, T M 1985. "Rights, Goals and Fairness". Tryckt i Waldron (ed), 1985.
- Sen, A K & Williams, B (eds) 1982. *Utilitarianism and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sen, A K 1982. *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sen, A K 1985 (a). "Rights and Capabilities". Tryckt i Honderich, T (ed) 1985. *Morality and Objectivity*. Boston: Routledge.
- Sen, A K 1985 (b). "The Moral Standing of the Market". *Social Philosophy & Policy*, 2:2, Spring 1985.
- Shapiro, I 1986. *The Evolution of Rights in Liberal Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shick, F 1984. "Under which descriptions?" Tryckt i Sen & Williams (eds), 1982.
- Sidgwick, H 1981. *The Methods of Ethics*. Cambridge: Hackett Publishing Co.
- Smart, J J C 1973. "An Outline of a System of Utilitarian Ethics". Tryckt i Smart & Williams: *Utilitarianism, For & Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smart, J J C & Williams, B 1973. *Utilitarianism, For & Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spiro, H J 1969. *Responsibility in Government*. New York: van Nostrand Reinhold. c.o.
- Sutton, A 1979. "The Kantian and the consequentialist elements in Rawls' theory of justice". *Theoria*. Vol. XLV 1979.
- Thompson, D F 1980. "Moral Responsibility of Public Officials: The Problem of Many Hands". *APSR*, Vol. 74.
- Thompson, D F 1983. "Ascribing Responsibility to Advisors in Government." *Ethics*, April 1983.
- Waldron, J 1985. *Theories of Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Weale, A 1983. *Political Theory and Social Policy*. London: MacMillan.
- Weber, M 1977. *Vetenskap och Politik*. Göteborg: Korpen.